

ՏՈՄԱՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԶԱՏԿԻ ՀԱՐՑԸ

Վերջին տասը-տասնըհինգ տարիներու ընթացքին, Եկեղեցւոյ պետեր և առմարագէտներ զանազան առաջարկներ ըրած են Քրիստոսնէական Եկեղեցւոյ մեծագոյն տօնը - Քրիստոսի Յարութեան Զատիկը - միասին տօնախմբելու, աւելի ճիշդ՝ Զատիկի համար հաստատուն թուական մը որոշելու: Անոնց մէջէն ամենէն աւելի ընդունելութիւն գտած ըլլալ կը թուի Զատիկը Հրէական Պատեփէն - իրենց ալ մեծագոյն տօնը - անջատելով՝ Ապրիլի երկրորդ կիրակիին տօնակատարելու առաջարկը: Այս յօդուածով կ'ուզենք ընկել մե'ր ալ համեստ առաջարկը, դարերու վրայ երկարած գտած և Եկեղեցիներու կեանքին մէջ անբողձալի դրութիւն մը ստեղծող այս հարցը միանգամ ընդմիշտ լուծուած տեսնելու ցանկութեամբ:

Հանրայայտ իրողութիւն է թէ Քրիստոսնէայ Եկեղեցիներ դաւանաբանական զեանի վրայ տկնքալ տարբերութիւններ ունին իրարմէ: Տոմարական հարցերը սակայն ո'չ մէկ աղիւս ունին դաւանական կէտերու հետ, և ուստի շատ աւելի դիւրին է յաղթահարումը այն դժուարութիւններուն՝ որոնք արդեւ կը հանդիսանան, զէթ քրիստոսնէական մեծագոյն երկու տօներու - Ծնունդ և Զատիկ - թուականներու միացման: Մանաւանդ որ այլակրօններու համար, որոնք յաճախ լրիւ գաղափար չունին դաւանական մանրութեան հարցերու մասին, գլխաւոր տօններու թուականի տարբերութիւնն է որ կը հանդիսանայ ամենէն աչքառու երևոյթը՝ Եկեղեցիներու տարբերութենէն խօսող:

Նախ յայտնենք թէ համամիտ չենք Զատիկը Հրէական Պատեփէն անջատելուն: Եթէ Աւետարանները որոշ կերպով չեն յայտնէր Քրիստոսի յարութեան թուականը, զէթ Պատեփի օրերուն անոր զուգագիպութիւնը կը հաստատեն անհերքելիօրէն:

Արդ, տեսնենք թէ մինչև հիմա ո՞ր

Եկեղեցին է - և ի՞նչ պարագաներու ներքեւ - որ հաւատարիմ մնացած է այս սկզբունքին:

Գիտենք թէ Նիկիոյ Ա. Տիեզերական ժողովը, զուգարուած 325 թուականին, որոշեց Ս. Զատիկը տօնել գարնան զիշերահաւասարէն (ուրիշ խօսքով՝ գարնանամուսէն - 21 Մարտ) անմիջապէս հաջորդ լուսնի լրման յաջորդող կիրակիին: Տարիներու ընթացքին սակայն, Արեւելեան և Արեւմտեան Եկեղեցիներ տարբեր ձևով մեկնեցին «լուսնի լրման յաջորդող» բացատրութիւնը: Օրթոտոքս Եկեղեցին լուսնի լրման մօտաւոր կիրակին ընդունեց իբրեւ լուսնի լրման կիրակի, մղուած թերեւ այն իրողութենէն, թէ լուսինը իր կլոր ձևը կը պահէ լրման օրը կանխող երկու և անոր յաջորդող երկու օրերուն ևս (այսինքն լուսնական ամսու 12էն մինչև 16րդ օրը), իսկ կաթոլիկներ տառացիօրէն կ'առնէին մնացին այդ բացատրութեան, այնպէս որ եթէ լուսնի աւագ լրումը զուգագիպէր Շաբաթ օրուան՝ յաջորդ օրը կ'ըլլար Զատիկ և ոչ թէ Ծաղկազարդ:

Ուրեմն, այս հաշիւով, եթէ լուսնի լրումը զուգագիպի շաբթուան առաջին երեք օրերուն (Բշ., Գշ., Դշ.), կ'արեւելութիւն կայ որ Զատիկը տօնուի միասին (յաջորդող կիրակիին), եթէ լրման օրը չիյնայ 3 Ապրիլէն (21 Մարտ) առաջ: Այլապէս Հին Տոմարով Զատիկը կ'իյնայ յաջորդ լուսնին (ասկէ՝ 4 կամ 5 հօթնեակներու տարբերութիւնը): Իսկ եթէ լուսնի լրումը իյնայ շաբթուան վերջին երեք օրերէն (Եշ., Ուր., Ծբ.) մէկուն մէջ, այդ պարագային յաջորդող կիրակին Ծաղկազարդ է ըստ Հին Տոմարի և Զատիկ է ըստ Նոր Տոմարի (ասկէ՝ մէկ հօթնեակի տարբերութիւնը):

Անցեալները երբ աչքէ կ'անցնէի ներկայ դարուս առաջին քանի մը տարիներու Հին Տոմարի համաձայն պատրաստուած Օրացոյցները, հանդիպեցայ հետեւալ անհեթեթ բացատրութեան. լուսնի լրումն այսօր է ըստ Հին Տոմարի, մինչ 4 օրեր առաջ նշանակուած էր արդէն լրումն լուսնի: Իսկ աւելի ուշ ժամանակներու

մէջ տպագրուած Օրացոյցներ ունին Ապրիլի 3ին (Հ. Տ. Մարտ 21) զարնամանութիւն ձեւով ծախարի նստիքան անհեթեթ բացարարութիւնը: Արդ, տնօրէնի ճշմարտութիւն մըն է թէ լուսինը իր լրումին կը հասնի ամսուան (լուսնական) 14րդ կամ 15րդ օրը (նայած լուսնական ամսուան 29 կամ 30 օր ունենալուն): Նմանապէս անհերքելի իրողութիւն է թէ գարնանամուտը այն օրն է՝ ուր արեւը ճիշդ Հասարակածին գալով՝ հաւասարապէս հեռու կ'ըլլայ գոյգ բեկոններէն, և երբ հիւսիսային բեկոնը կը լուսաւորուի վեցամսեայ խաւարումէ ետք, իսկ հարաւայինը կը խաւարի՝ վեցամսեայ լուսաւորումէ ետք: Արդ, քանի որ աստղաբաշխական հաշիւներով ընդունուած իրողութիւն է թէ արեւը Հասարակածին կը հասնի Մարտի 21ին, ինչպէ՞ս կարելի է որ ունենանք գոյգ գարնանամուտներ: Եւ քանի որ լուսնի լրման օրն ալ որոշ է (և տեսանելի՝ աչքով), ինչպէ՞ս կրնանք տոմարական խնդիր յազել այդ հարցին հարջ և լուսնի լրման օր ընդունիլ լուսնական ամսու 17ը կամ 18ը, երբ լուսինը բաւական ըսն գիշած կ'ըլլայ իր կարութեանէն, իր լման վիճակէն:

Սակայն հարցը հոս չի վերջանար: Արեւելեան Եկեղեցիներ այս ձևով հակասած կ'ըլլան Նիկիոյ Ժողովի որոշումներուն, Մարտ 21-Ապրիլ 3ի (Հ. Տ. Մարտ 21) միջև հանդիպող լուսնի լրումը չընդունելով իբրև Աւագ լրում, որուն հետեանքով Չատիկի տօնը կրնայ ուշանալ մինչև 8 Մայիս, այսինքն գարնան եղանակի կէսը անց: Եւ եթէ շարունակուի այսպէս, յաջորդ հազարամեակներուն, ասան պիտի գայ որ Չատիկը իյնայ Յունիսին, այսինքն տմբան եղանակին(*):

Հոս ինքնարեքաբար կը ծագի հարցումը. — ինչպէ՞ս համաձայնեցնել Չատիկը Հրէից Պատեքին կապելու որոշումը

Չատիկը Նոր Տոմարով տօնելու որոշումին հետ (քանի որ այս վերջինին աւելի ճշգրիտ ըլլալուն տպացոյցը տալինք), երբ իննեամսներեակի իւրաքանչիւր շրջանին հանդիպող մէկ լուսնային ամսու տարբերութեամբ Չատիկ տօնուած 5 տարիներէն նրկաւքի պարագային՝ Հրէից Պատեքը կ'իյնայ Նոր Տոմարով Աւագ Եթեմեակի ընթացքին, իսկ միւս երեքի պարագային՝ Հին Տոմարով Աւագ Եթեմեակի ընթացքին: Պարզ խօսելով, երբ երբեմն Արեւմտեան Եկեղեցիներ Չատիկը կը տօնեն Պատեքէն ամիս մը առաջ, իսկ երբեմն Արեւելեան Եկեղեցիներ՝ Պատեքէն ամիս մը ետք(*):

Ուրեմն ինչպէ՞ս կարելի է հասարակաց եզր մը գտնել գահացնելու համար բոլորը և կանխելու համար հաշուական բարդութիւններ: Մեր խոնարհ կարծիքով, տրուած ըլլալով որ Հրէից Պատեքը Նիսան (լուսնային) ամսու 15ին կը գաւաղի, որ է ըսել լիալուսնին (որովհետեւ Նիսան ամիսը 30 օրերէ կը բաղկանայ), մեր առաջին ընելիքը կ'ըլլայ վերադիրի միջոցով գտնել թէ առեալ տարւոյ մը 26 Մարտէն մինչև 25 Ապրիլ (Պատեքի ամենէն կանուխ և ամենէն ուշ եկած թուականները) երկարող ժամանակամիջոցին ե՞րբ կը պատահի լուսնի լրումը (և հետեալաբար Պատեքը): Այդ ընելէ ետք մեզի կը մնայ անոր յաջորդող կիրակին նկատել որպէս Չատիկի թուականը: Այս հաշուով պահուած պիտի ըլլան նաև Ա-ՔՓ երկարող (մեր այբուբենի թիւերուն համապատասխանող) տարեգիրները և Չատիկը նորէն 35 օրերու միջև ետ և առաջ պիտի շարժի, հինգ օրերու յառաջխաղացումով միայն: Այսպէս, փոխանակ Մարտ 22էն Ապրիլ 25ի միջև, Չատիկը պիտի տօնուի Մարտ 27էն Ապրիլ 30ի միջև (ուրիշ առաւելութիւն մը՝ Չատիկի ամենէն ուշ եկած օրը կապել Ապ-

(*) Ուրիշ անհեթեթութիւն մըն է այն՝ զոր Օրթոտոքս Եկեղեցիներէն ոմանք կը կիրարկեն, ամսաթիւի հետ կապուած տօները (ընդ որոք Ա. Ս. Մնուկը) տօնելով ըստ Նոր Տոմարի, իսկ Չատիկն ու անոր հետ կապուած տօները՝ ըստ Հին Տոմարի:

(*) Կարժէ նկատի առնել թէ անցեալ տարի (1978) ո՛չ Նոր և ո՛չ Հին Տոմարի համաձայն Ս. Չատիկը տօնուեցաւ Պատեքի յաջորդող կիրակին: Արեւմտեան Եկեղեցիներ գայն տօնեցին Պատեքէն ամիս մը առաջ, իսկ Արեւելեաններ՝ շաբաթ մը ետք:

բիլի վերջին օրուան)։ Ուրեմն, երբ Տարեգիրքը ըլլայ Ա՝ Չատիկը պիտի տօնուկի Մարտի 27ին փոխան 22ին, Բ՝ Մարտի 28ին փոխան 23ին, Գ՝ Մարտի 29ին փոխան 24ին, և այսպէս շարունակաբար։ Օրինակ՝ եթէ Պատեքը իյնայ Մարտի 26ին (ամենէն կանուխ) և այդ օրը ըլլայ Շաբաթ, յաջորդ օրը, Մարտ 27, Կիրակի, կ'ըլլայ Չատիկ (Տարեգիրք Ա)։ Միւս կողմէ, եթէ Պատեքը իյնայ Ապրիլի 25ին (ամենէն ուշ), և այդ օրը ըլլայ Երեքշաբթի (հոս կ'որոշէ յիշել թէ Պատեքը կրնայ զուգադիպիլ միայն Գշ. և Զ. կամ Ծր. օրերուն և քիչ անգամ՝ Կիրակի օրունան), յաջորդ Կիրակի օրը, 30 Ապրիլ, կ'ըլլայ Չատիկ (Տարեգիրք Փ, իսկ նահանջ տարիներուն՝ ՔՓ)։

Հարց կը ծագի թէ ի՞նչ պէտք է ընել եթէ Պատեքը զուգադիպի Ապրիլի 24ին կամ 25ին և օրը ըլլայ Կիրակի։ Այդ պարագային երկու կերպով կարելի է շարժիլ։ Կամ Չատիկը բացառաբար տօնել Պատեքին հետ, միեւնոյն օրը(*), և կամ, ուրիշ բացառութեամբ մը, յետաձգել յաջորդ՝ Մայիս 1ի կամ 2ի Կիրակիին։ (Թէև այս կը պատահի արեգակնային 532ամեայ շրջանի ընթացքին մէկ անգամ միայն, քանի որ, ինչպէս ըսինք, հազուադէպօրէն միայն Պատեքը կը զուգադիպի Կիրակի օրունան և հազուադէպօրէն կ'իյնայ Մարտի 26ին կամ Ապրիլի 25ին — ամենէն կանուխ և ամենէն ուշ)։

* * *

Սուրբ Չատիկ տօնին շուրջ խօսելու տան, աւելորդ չենք համարեր տալ նաև հետեւեալ տեղեկութիւնները, որոնք թէև զուրկ օգտակարութենէ, գէթ վստահ ենք թէ մեծապէս հետաքրքրական են տոմարագէտներու համար։

(*) ԺԵ. Գարու վերջերը գոյացած տոմարական տարբերութենէն առաջ, քրիստոնեաներ ջանք կ'ընէին խուսափելու Չատիկը Պատեքին հետ միեւնոյն օրը տօնախմբելէ։ Սակայն անկէ ետք, Արեւմտեան Եկեղեցիներու մօտ կը պատահի այդ զուգադիպութիւնը, թէև հազուադէպօրէն (վերջին անգամ պատահած է 1954ին, իսկ յաջորդ պիտի պատահի 1981ին)։

1) Ս. Չատիկ թուականի տարբերութիւնը Արեւելեան և Արեւմտեան Եկեղեցիներու միջև սովորաբար 1 կամ 5 եօթնեակ է։ 4 եօթնեակի տարբերութիւնը շատ հազուադէպ է, իսկ 2 կամ 3 եօթնեակներու տարբերութիւնը՝ անկարելի։

2) Ամենէն յաճախադէպն է 1 եօթնեակի տարբերութիւնը, յետոյ միասին տօնուող տարիները և ապա 5 եօթնեակի տարբերութիւնը։

3) Կրնայ պատահիլ որ 2 կամ 3 իրերայաջորդ տարիներ Չատիկը տօնուի մէկ եօթնեակի տարբերութեամբ և 2 իրերայաջորդ տարիներ միասին (թէև շատ հազուադէպօրէն), բայց 4 կամ 5 եօթնեակի տարբերութեամբ տարիներ կրնան պատահիլ նուազագոյն երկու տարիներու ընդմիջումով միայն։

4) Առաւելագոյնը 10 իրերայաջորդ տարիներու ընթացքին կրնայ Ս. Չատիկ տօնը միասին չզուգադիպիլ։ Իսկ 4 իրերայաջորդ տարիներ՝ մէկ լուսնական ամսու տարբերութեամբ չպատահիլ։

5) Ս. Չատիկ տօնը թէև 35 օրերու միջև ետ և առաջ կը շարժի, սակայն տարիներու որոշ շրջան մը ան կը զուգադիպի երկու իրերայաջորդ օրերու և չի զուգադիպիլ միւս երկուքին։ Այսպէս, 1950—1979, 30 տարիներու շրջանի մը ընթացքին, եղած են տարի մը կամ տարիներ ուր Չատիկը տօնուած է Ապրիլի 9ին և 10ին (Հին Տոմարով Մարտի 27ին և 28ին), բայց ոչ՝ 11ին և 12ին, տօնուած է Ապրիլի 13ին և 14ին, բայց ոչ՝ 15ին և 16ին, և այսպէս յաջորդաբար։ Նոյնն է նաև, ամսաթիւերու տարբերութեամբ միայն, Նոր Տոմարի պարագային։

6) Իւրաքանչիւր տարուան Չատիկը նախորդ տարուանէ կամ 8—9 և կամ 15—16 օրեր կանուխ կու գայ, իսկ ուշ գալու պարագային՝ 19—20 և երբեմն միայն 12—13 օրեր ուշ։

7) Չատիկը կրնայ նոյն թուականին հանդիպիլ հինգ տարիներու տարբերութեամբ, բայց ամենէն յաճախադէպն է 11 տարիներ ետք նոյն օրուան հանդիպումը։

8) Չատիկ միջին օրն է Ապրիլի 8/21ը։ Կու տանք նաև ցանկը, մինչև 1990 երկարող տարիներու ընթացքին Պատեքի

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԻՐԵՆԵՈՍԻ ՆՈՐԱԳԻՏ ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

Charles Renoux, *Patrologia Orientalis* չարքին նոր պրակ մը լոյս ընծայած է, Irénée de Lyon, *Nouveaux Fragments Arméniens de l'Adversus Haereses et de l'Epideixis* խորագրով, ուր կը ներկայացնէ Իրենէոսի Ընդդէմ Հերձուածոց, և Յոյցք յարջորջուած երկերուն հայերէն թարգմանութեանց մնացորդները:

Ընդդէմ Հերձուածոցի Դ. և Ե. Գիրքերուն հայերէն թարգմանութիւնները գտնուած և հրատարակուած էին գորուս սկիզբը: Հայագէտ Ռենուս նոյն գործին Ա. Բ. և Գ. Գիրքերէն ալ իր ձեռք բերած հատուածներով զօրուոր հիշ մը կը հայթայթէ այն տեսութեան, ըստ որում Երանոսի յիշեալ գործը ոչ թէ մասամբ, այլ ամբողջութեամբ թարգմանուած է հայերէնի մեր հրատարակած նախնեաց ձեռքով:

Յարգելի հայագէտը ակնարկուած բեկորները քաղած է Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքարանին մէկ ձեռագրէն, որ նա-

խապէս կը գտնուէր Ղալաթիոյ Ազգային Մատենադարանը, 54 թիւին ներքեւ, ինչպէս կը տեսնուի Բարգէն Յ. Վրդ. Կիւլէսէրեանի պատրաստած Յուցակին մէջ (Տպ. Անթիլիաս, էջ 316): Այդ ձեռագիրը շատ շահեկան Մողկաթաղ մըն է կազմուած ամենաշուար Ը. Դարուն:

Ներկայ հատորը կը պարունակէ հայերէն բնագիրը, զիմացը լատիներէն թարգմանութեամբ և ներքեւ ծանօթութիւններով: Հատուածները իրարմէ շատ կը տարբերին երկարութեան տեսակէտէն: Թուագրուած են 1-65, իբրեւ Յաւելուած ունենալով 6 փոքր բեկորներ, Ս. Յակոբեանց Մատենադարանի թիւ 2331 և 2526 ձեռագիրներէն:

Գրքին կարեւորագոյն մասը կը կազմեն առաջին 25 հատուածները, որոնք կը վերաբերին Ընդդէմ Հերձուածոցի Ա-Գ Գիրքերուն և լոյս կը տեսնեն առաջին անգամ (էջ 30-73): Յաջորդ 27 հատուածները քաղուած են յիշեալ երկին Դ. - Ե. Գիրքերէն, իսկ մնացեալները Յոյցքէն, որոնք հրատարակուած էին ժամանակին. ուստի հեղինակը այդ հատուածները չէ տպած ամբողջութեամբ, այլ Ղալաթիոյ ձեռագիրը համեմատած է տպագրուելին հետ և տարբերութիւնները միայն յառաջ բերած (էջ 74-151):

Հայերէն թարգմանութիւնէն փրկուած հատուածներուն արժէքը շօշափելի է արդարեւ: Ահաւասիկ մէկը հեղինակին ուշագրաւ ծանօթութիւններէն, գրուած 23րդ հատուածին ներքեւ. "On remarquera encore la qualité du fragment arménien: il complète le fragment grec privé du verbe *inhonorabatur* attesté par la version latine, il complète aussi la version latine privée du verbe *benefaciebat* attesté par le fragment grec" (էջ 69):

Մանրակրկիտ աշխատութեամբ և խնամեալ տպագրութեամբ ի լոյս հանուած այս հատորը՝ երկասիրող պատուարժան հայագէտին կ'ապահովէ վստահարար խորին շնորհակալութեան զգացումներ, Հայրարանութեամբ և Հայագիտութեամբ պարագոյ Հայ և օտար բանասէրներէ:

և անոր յաջորդող կիրակիներուն (որոնք պէտք է ըլլան — և երբեմն միայն են — թուականը Ս. Զատիկ տօնին). —

Տարի	Պատեք	Զատիկ
1979	Եջ. 12 Ապրիլ	15 Ապրիլ
1980	Գջ. 1 »	6 »
1981	Կիր. 19 »	26 »
1982	Եջ. 8 »	11 »
1983	Գջ. 29 Մարտ	3 »
1984	Գջ. 17 Ապրիլ	22 »
1985	Շր. 6 »	7 »
1986	Եջ. 24 »	27 »
1987	Գջ. 14 »	19 »
1988	Շր. 2 »	3 »
1989	Եջ. 20 »	23 »
1990	Գջ. 10 »	15 »

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԼԻԻԶԵԱՆ

Ն. ԱՐՔ. ԵՌՎԱԿԱՆ